Obnova tradicijskoga obiteljskog gospodarstva

Čigoč, Europsko selo roda

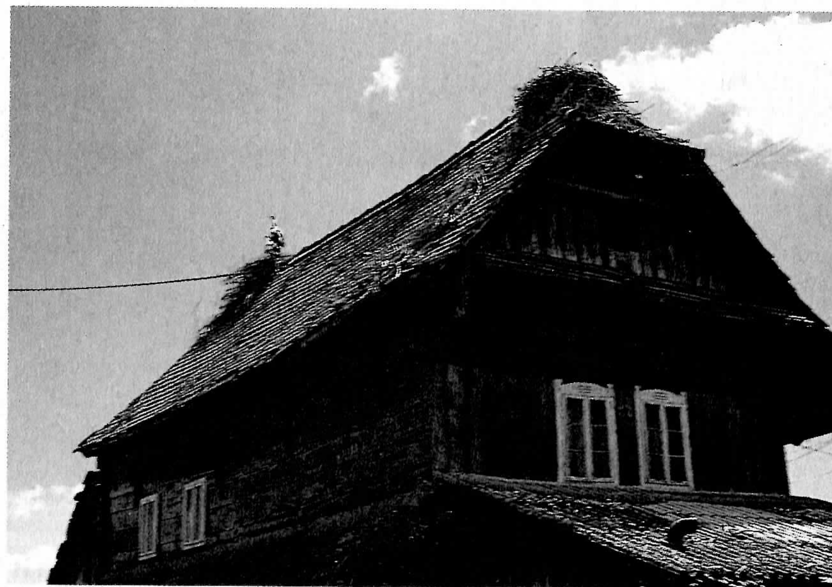

Jagoda Munić i Nataša Čaušić

Hrvatski centar ZNANJE ZA OKOLIŠ
Zagreb, 1996

Obnova tradicijskoga obiteljskog gospodarstva

Čigoč, Europsko selo roda

Jagoda Munić i *Nataša Čaušić*

Hrvatski centar ZNANJE ZA OKOLIŠ
Zagreb, 1996

Biblioteka projekta
OBNOVA TRADICIJSKOG OBITELJSKOG GOSPODARSTVA

Reviving the Traditional Family Homestead

Izdavač: Hrvatski centar ZNANJE ZA OKOLIŠ
Avenija Vukovar 68, Zagreb, tel. 01/513-453

Autorice: *Jagoda Munić i Nataša Čaušić*

Recenzija: *Radenko Deželić*

Fotografije: *Nataša Čaušić i Mladen Kučinić*

Lektorica: *Anka Munić*

Kompjutorska priprema: *Vladimir Desnica*

Tisak: **kopriva**-*graf*, Zagreb

Uvod
Značajke Lonjskog polja 5
Biljni svijet Lonjskog polja 5
Životinjski svijet Lonjskog polja 7
Rode 10
Izgled i rasprostranjenost 10
Gniježđenje 12
Prehrana 14
Glasanje i ponašanje 15
Stanište roda 15
Ugroženost roda u Evropi 16
Zaštita roda 16
Čigoč 17
Literatura 19

Uvod

Tisućama godina je čovjek živio u skladu s ritmovima prirode, a njen se najveći utjecaj očitovao u velikim nizinskim poplavnim područjima. Od poljoprivrede do lokalne arhitekture, sve je prilagođeno rijekama koje su svake godine iznova plavile ove prostore. Tako su močvarna staništa bila ishodište siromaštva i boleštine. No, napretkom civilizacije čovjek je krenuo u izmjenu lica zemlje. Reguliraju se potoci, meloriraju močvare i pretvaraju u poljoprivredna zemljišta, te nestaje cijelo bogatstvo biljnih i životinjskih vrsta. Ipak, u nas je ostalo sačuvano jedno od najvećih poplavnih staništa Europe - Lonjsko polje. Da bi se sačuvala njegova posebnost 1990. g., proglašeno je parkom prirode. Obuhvaća prostor između Siska i Nove Gradiške i prostire se na 50650 ha, a njegova se vrijednost temelji na periodičnom plavljenju u jesen i proljeće, prostranosti i životu stanovništva u skladu s prirodom.

Ideja za izdavanje ove brošure nikla je zbog pomanjkanja popularnog materijala o Lonjskom polju i selu Čigoč - Europskom selu roda. Da bi se očuvao neki prostor potrebno je upoznati javnost s njegovim vrednotama. Tako izdavanjem ove brošure želimo pomoći žiteljima Lonjskog polja kako bi se njihov divan i nedirnut kraj sačuvao kao dio Hrvatske prirodne i kulturne baštine. Namijenjena je širokoj čitateljskoj publici i daje osnovne informacije o Lonjskom polju, selu Čigoč i biologiji njegovih stanovnika, pogotovo roda.

Autorice

Značajke Lonjskog polja

Do sada je Park prirode Lonjsko polje probudio interes mnogih međunarodnih udruženja i institucija koje se bave zaštitom okoliša.

U svoje su ga projekte uključile:

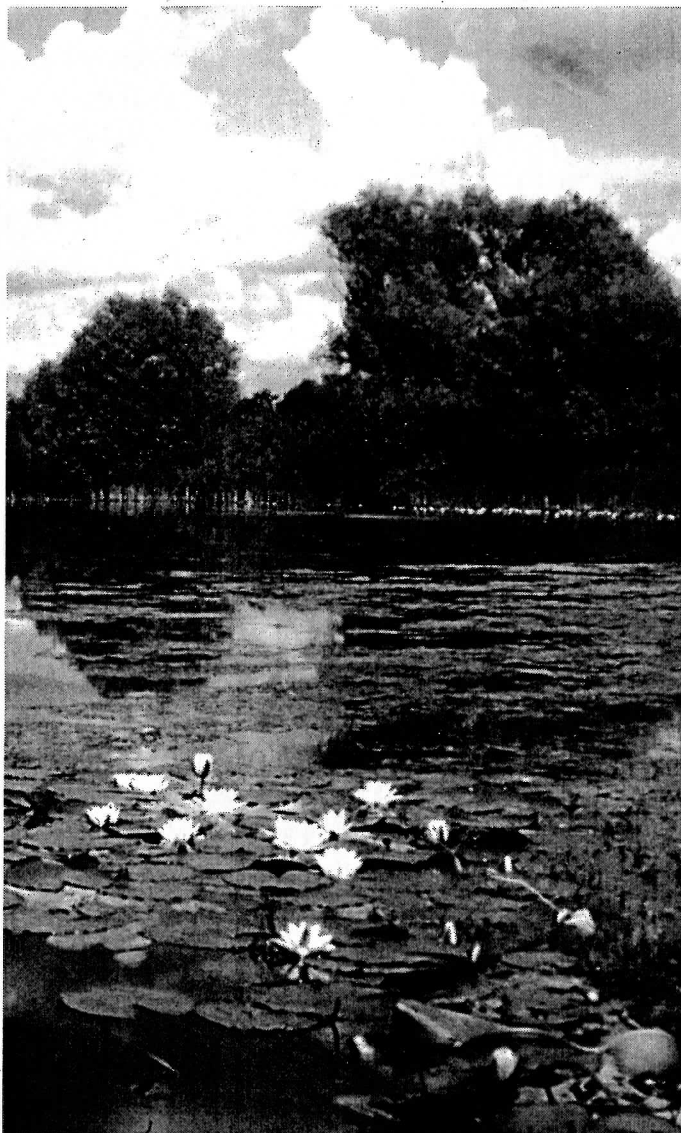
Zaklada europskog prirodnog naslijeđa (Stiftung Europaisches Naturerbe)

Njemački savez za zaštitu čovjekovog okoliša i prirode (BUND)

Njemački savez za zaštitu ptica (DBV).

Biljni svijet Lonjskog polja

Šume prekrivaju oko 60% površine Lonjskog Polja. Visoka razina podzemih voda utjecala je na stvaranje dviju šumskih zajednica. Prevladava šuma hrasta lužnjaka sa žutilovkom na nižim i redovito plavljenim prostorima, dok na nešto uzdignutijim, slabije plavljenim dijelovima, dominiraju šume hrasta lužnjaka i običnog graba. Od travnjačke se vegetacije razvijaju pašnjaci i livade košanice sa specifičnom florom i faunom koja je rijetkost na prostoru srednje Europe. Melioracijom nastale poljoprivredne površine prekrivaju ostale prostore Lonjskog polja. Zanimljivo je da su se u flori Lonjskog polja sačuvale vrste koje su na prostoru Europe potpuno nestale. Najpoznatije od njih su iđirot *(Acorus calamus)*, strelica *(Sagittaria sagittifolia)*, rezac *(Stratiotes aloides)* i vodoljub *(Butomus umbellatus)*.

Močvarna vegetacija Lonjskog Polja

Životinjski svijet Lonjskog polja

Cijeli se životinjski svijet ovog prostora razvio u skladu sa stalnim plavljenjima. Močvarna staništa jedni su od najproduktivnijih životnih prostora, a njihovi su najnesnosniji stanovnici komarci *(Culicidae)*. Velikim su dijelom godine prisutni u milijunskim jatima, no za ekologiju ovih prostora veće značenje imaju mušice *(Diptera)* čije ličinke dnevno isfiltriraju do litru vode. U trulim i naizgled napuštenim hrastovim panjevima mogu se naći mnogi kukci. Ličinke jelenka, na primjer, trebaju jedan do dva kubna metra trulog drveta za svoj petogodišnji razvoj. Nalazimo ovdje i hrastovu strizibubu *(Cerambyx cerdo)* i vrbovu strizibubu *(Lamina textor)*. Nisu samo trula hrastova stabla hrana mnogobrojnih kukaca, već se njegovim lišćem hrani hrastov savijač *(Tortix viridana)*, hrastov gubar *(Lymantria dispar)* i japansko noćno paunče *(Antherea yammai)*, jedan od najvećih leptira ovih staništa.

U posljednje vrijeme zbog čovjekova djelovanja na procese u prirodi slabi otpornost šuma. Tako nekad bezopasno žderanje hrastova gubara danas donosi ogromne štete šumskim ekosustavima. Šume nakon njegove pošasti nemaju mogućnosti da još jednom tijekom sezone prolistaju i zbog toga svakim danom sve više propadaju. Za šumske su ekosustave vezane i mnogobrojne vrste leptira. Srebrnosiva sedefica *(Argynnis paphia)* česta je gošća visokih grmova uz šumske putove, a njezine se gusjenice prehranjuju listovima ljubice i maline. Topolov šarenac *(Limenitis populi)*, te velika i mala preljevica *(Apatura iris i A. ilia)* u potrazi za solju nalaze male hrpe mulja. Dio je leptira bar jednim dijelom svog životnog ciklusa vezan uz vodu. Ličinke vrste Nymphula stagnata žive u kanalićima listova biljaka iz rodova mrijesnjaci *(Potamogeton)* i ježinci *(Sparganium)*, te vrste žabogriz *(Hydrocharis morsus - ranae)*, dok starije jedinke žive u plutajućim čahurama sačuvanim od komadića listova.

Ribe su neizostavni stanovnici ekosustava ovih prostora. Tako je Sava prema zastupljenosti pojedinih ribljih vrsta podijeljena u pet odsječaka. Na šljunkovitoj podlozi gornjeg toka Save obitava potočna pastrva, nizvodno se prostiru zone lipljena, mrene, šarana ili deverike i balavca.

Poplavna su područja Lonjskog polja jedna od rijetkih prostora u Europi u kojima se odvija prirodni mrijest šarana. Počinje u svibnju, kad ženke milijune svojih jajašaca lijepe na travu ili močvarne biljke. Ostale riblje vrste su štuka, krupnatica, jez, babuška, i nedavno unešena azijska vrsta šćebačok *(Pseudorasbora parva).* Kretanja ribljih populacija danas ugrožava ustava kod Lonje.

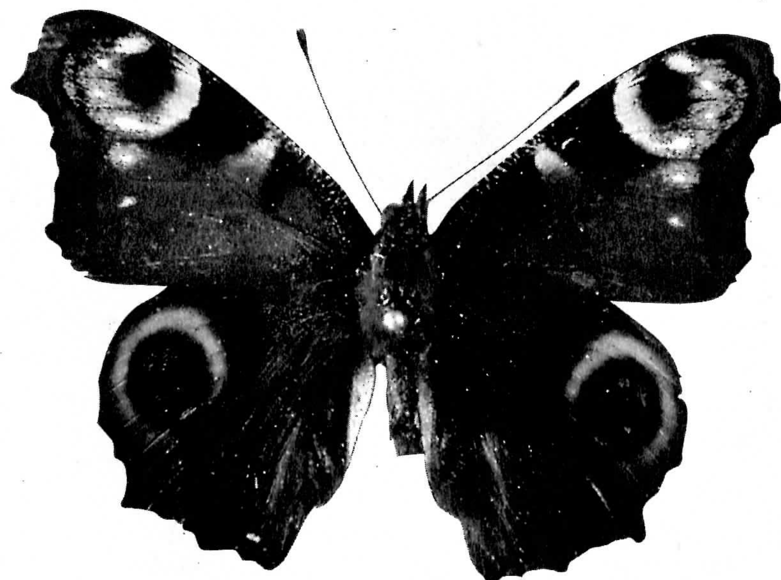
Treba svakako istaknuti jednu rijetku i zanimljivu riblju vrstu koja ne napušta ove prostore ni kad se voda povuče. To je čikov ili piškor *(Misgurnus fossilus)* koji zimi ili za suše kopa rupu u mulju. Izuzetno je zanimljivo njegovo disanje - pri pomanjkanju vode guta zrak u crijevo i ispušta piskutave tonove. Aktivan je noću, a danju je skriven u mulju.

Zbog ujednačenosti klime tijekom godina, smeđe žabe *(Rana arvalis)* u Lonjskom polju dosežu svoju južnu granicu rasprostranjenosti u Europi. Idealne životne uvjete nalaze ovdje: zelena žaba *(Rana esculenta),* smeđa krastača *(Bufo bufo),* mali vodenjak *(Triturus vulgaris)* i mukač *(Bombina sp.).* Od zmija u nizinskim poplavnim područjima Save susrećemo prugastu bjeloušku *(Natrix natrix persa),* švicarsku bjeloušku *(Natrix natrix helvetica)* te ribaricu *(Natrix tessellata)* i smrkulju *(Coronella austriaca).* Otrovne zmije do sad nisu primijećene.

Lonjsko polje ipak je najpoznatije po bogatstvu ptičjeg svijeta. U sklopu Parka prirode nalaze se dva ornitološka rezervata, Krapje đol i Rakita.

Krapje Đol je prvi ornitološki rezervat u Hrvatskoj, proglašen još 1963. g., a prostire se na dvadeset i pet hektara. Tu je i mješovita kolonija čaplji i žličarki koja je 1988. g. brojila:

- 170-200 gnijezdećih parova žličarki *(Platalea leucordia),* sveukupno petstotinjak jedinki.
- petnaest do dvadeset gnijezdećih parova čaplji danguba *(Ardea purpurea).*
- jedan gnijezdeći par bijelih čaplji *(Egretta alba).*

Leptir danje paunče *(Inachis io)*

Rode

Iako bogato ptičjim vrstama, Lonjsko polje je najpoznatije po rodama. U Hrvatskoj postoje dvije vrsta roda: manje poznata crna roda *(Ciconia nigra)* i roda *(Ciconia ciconia).* Crna roda je šumska ptica koja se rjeđe viđa zbog male gustoće njene populacije. Drugi razlog je što je, za razliku od rode, puno plašljivija, pa tako ljudskom oku manje vidljiva.

Doista, rodu znaju već mala djeca jer uz nju su vezane razne legende. Jedna od najpoznatijih je ona koja kaže da rode donose na svijet djecu. Gotovo bez iznimke se ljudi sjećaju tih priča iz djetinjstva. Možda je jedan od najvažnijih uzroka takvim pričama i »popularnosti« rode činjenica da su se rode prilagodile na život uz čovjeka te da se često gnijezde na krovovima kuća.

Izgled i rasprostranjenost

Recimo nešto više o tim vrlo zanimljivim pticama. Roda je dugačka od 102 do 168 centimetara, a kako imaju duge noge tijelo im čini samo polovicu te duljine. Promjer krila je 155 do 165 cm. Teška je 2,6 do 4,5 kg, a mužjaci su nešto teži od ženki. Boja perja je bijela, a letna pera, odnosno gornji dio krila je crne boje. Kljun im je crven, osim u mladih roda kojima je crn. Mužjaci i ženke se ne mogu razlikovati prema izgledu, ali su mužjaci u prosjeku veći.

Roda je rasprostranjena u Europi, Aziji i Africi. Čak 90% populacije živi u Europi. Selica je i sve europske rode sele na jug, u Afriku. Pri tom postoji razlika između zapadnoeuropskih i istočnoeuropskih roda. Tako rode sa zapada sele preko Španjolske i Gibraltara do sjevernozapadne Afrike, gdje prezimljuju.

One iz srednje i istočne Evrope putuju preko Balkanskog poluotoka te Bospora i Dardanela u Malu Aziju. Istočnoeuropske rode, uključujući i rode iz Hrvatske, lete zatim dalje na jug kroz istočnu Afriku sve do južne. Zanimljivo je da većina roda iz istočnog dijela Europe prevaljuju veću udaljenost od onih iz zapadnog dijela. Selidba je teška i opasna. Osim svoje snage, rode pri selidbi upotrebljavaju i zračne struje za let. Mnoge ptice ne prežive, već podlegnu opasnostima. Na putu mogu biti opasne vremenske prilike koje otežavaju i onemogućavaju let. Potraju li nepovoljni uvijeti za let ptice mogu podleći gladi i hladnoći. Tome su naročito sklone slabije i neiskusnije ptice koje su skupile manje masnih zaliha tijekom ljeta. Zato su odmorišta, točnije povoljna staništa, koje rode posjećuju na svom putu od velike važnosti za preživljavanje. Jedno od njih je i Lonjsko polje.

Na svom putu rode susreću dvije velike prepreke - Sredozemno more i Saharu. Dok im, prema nekim istraživanjima, Sahara ne predstavlja veći problem jer tamo postoje povoljne zračne struje za let, more im je puno teže prijeći. Stoga ptice ne lete ravno na jug preko mora, već prilikom selidbe koriste morske tjesnace kao »mostove« između kontinenata. Prirodne opasnosti nisu jedina prepreka na tom dugom putu. Ljudi ga čine još opasnijim. Često puta u nekim zemljama ubijaju rijetke i zaštićene ptice, uključujući i rode, na njihovom putu.

Prije selidbe rode se okupljaju u jatima od stotinu, pa čak i tisuću jedinki. Takva jata lete u karakterističnoj »V« formaciji koja im olakšava let tako što smanjuje otpor zraka.

Gniježđenje

Rode se vraćaju u Europu u rano proljeće, već od ožujka. Gotovo uvijek dolaze na mjesta gdje su odrasle. Mlade se rode pokušavaju gnijezditi u krugu od 25 kilometara od mjesta odrastanja. Mogu se vratiti čak u isto gnijezdo, ako ga nije već zauzeo drugi par. Mužjaci se vraćaju prvi, a nakon njih i ženke. Po povratku mužjak pronalazi gnijezdo i brani ga od ostalih mužjaka vrlo energično. Kad ženka dođe na gnijezdo, nakon ritualnog udvaranja, par se pari. To se može desiti već prvog dana nakon ženkinog povratka. Parovi ne sele na jug i ne prezimljuju zajedno. Par će se naći, ako obje ptice prežive na starom gnijezdu. Prilikom ritualnog parenja rode mašu krilima i klepeću kljunovima okrenute jedna prema drugoj. Gnijezda su roda za ljude vrlo atraktivna. Često su u naseljima na krovovima kuća, električnim

stupovima i voćkama u ruralnim predjelima. Zanimljivo je koliku toleranciju rode pokazuju prema čovjeku i koliko su prilagođene za život u selima. To je nova pojava u evolucijskom razvoju tih ptica. Prije te prilagodbe rode su se gnijezdile na drveću i kamenim policama. Tolerancija je dvosmjerna, jer suživot s rodama nije lak. Prilikom gradnje gnijezda na krovovima kuća rode ponekad sruše crijepove, pa krov prokišnjava. Zmije i žabe koje donose u gnijezdo mogu im ispasti u dvorište, a često se zapletu u električne žice, pa cijela sela nemaju struje. Ptice su sklone gniježđenju u kolonijama koje broje i do trideset jedinki. U blizini mjesta gniježđenja često se nalaze i ptice koje se ne gnijezde u malim jatima (najviše do četrdesetak jedinki). To su mlade ptice koje još nisu dostigle spolnu zrelost. Rode imaju prvi put mlade u trećoj, a najkasnije u petoj godini. Međutim, već u drugoj mogu naći gnijezdo i par, iako još ne dobivaju podmladak. Rode su teritorijalne životinje, što znači da brane svoje gnijezdo od drugih pripadnika svoje vrste. Samo gnijezdo je izgrađeno od grana i grančica. Često se koriste i nadograđuju stara gnijezda, pa njihova visina može dostići i do četiri, pet metara. Najčešće je, međutim, visina gnijezda jedan do dva metra i promjera od osamdeset do stopedeset centimetara. Stara, očuvana gnijezda često su na visokoj cijeni među rodama te će ih par obično junački braniti od nasrtljivaca. Zauzimanje starog gnijezda štedi vrijeme i trud para koji ga je zauzeo. Naprotiv, one rode koje nisu bile dovoljno uspješne da zauzmu već izgrađeno gnijezdo moraju se potruditi oko novog. Gnijezdo grade oba partnera donoseći građu iz njihove bliže okolice. Pogodan materijal ptice mogu donositi s udaljenosti i više od pola kilometra. Za izradu novog gnijezda rodama obično teba osam dana.

Sredinom travnja roda izlegne od jednog do pet bijelih jaja. Ponekad ih, što je rijetkost, može biti i sedam, a najveći dosad zabilježen broj u Čigoču je šest. Oba roditelja leže na jajima čak 32 dana. U svibnju ili početkom lipnja izvale se mali ptići koje

zovemo čučavci. Oni su potpuno ovisni o roditeljima koji ih štite i hrane. Dok jedan od roditelja štiti gnijezdo, drugi donosi hranu mladima. Odrasle rode povrate hranu na pod gnijezda i tako prehranjuju mlade. Dva mjeseca nakon izvaljivanja mlade su rode spremne na prvi let. Još se neko vrijeme zadržavaju u blizini roditeljskog gnijezda, a zatim se potpuno osamostaljuju pridruživši se jatima svojih vršnjaka.

Prehrana

Iako su poznate po tome što jedu žabe, rode jedu raznoliku životinjsku hranu. Osim žaba na rodinom jelovniku se nalaze i zmije, miševi i voluharice, kukci. Ponekad si mogu priuštiti i jaja ptica koje gnijezde na zemlji, školjkaše i rakove. U sušnijim godinama prehrana se većinom sastoji od miševa i kukaca, dok u kišovitijim godinama rode jedu uglavnom vodene organizme kao što su žabe i zmije. Svoj plijen love hodajući. Močvarno područje je omiljeno hranilište rodama jer se u izobilju može naći raznolika prehrana. Često se hrane i na livadama, a osobito su im drage za vrijeme košnje kad u stopu slijede kosce ili traktor loveći uznemerene životinjice što su izgubile svoje sklonište i izvrgle se pogibelji bježeći ispred rodina kljuna. Rode su dnevne životinje, pa se hrane tijekom dana oslanjajući se na svoj dobar vid. Za vrijeme gniježđenja ptice se hrane u blizini gnijezda, iako često traže hranu na udaljenosti od tri do pet kilometara. Kosti i dlaku životinje roda ne može probaviti, pa se one izbacuju u obliku gvalica.

Glasanje i ponašanje

Zanimljivo je glasanje roda. Za razliku od ostalih ptica koje imaju pjevalo u grkljanu i često lijepo pjevaju rode klepeću kljunom. Imaju posebno izduženu jezičnu kost koja pojačava glasnosću klepetanja. Mlade se rode glasaju pištanjem.

Poznat je i već napomenuti ritual koji prethodi parenju. Osim klepetanja kljunom, rode saginju i ponovo dižu glavu snubeći se pritom. Agresivno ponašanje, koje se obično izvodi prilikom branjenja gnijezda, osim klepetanja uključuje i širenje krila.

Stanište roda

Zahtjevi za gniježđenjem i prehranom uvjetuju i stanište povoljno za određenu vrstu ptica. Rode su se privikle na čovjekovu prisutnost, ali im također trebaju vlažna polja i močvare u blizini gnijezdilišta. Stoga je tipično i najbolje stanište rodama ono slično krajoliku Lonjskog polja - močvare i polja uz rijeku, sa malim selima. Čigoč je selo primjenjeno rodama. Stare drvene kuće sa svojim krovovima i dimnjacima daju im utočište za gnijezda, a blizina močvara im omogućuje izobilje hrane. Zbog broja roda koji se u njemu gnijezdi, čak pedesetak parova, Čigoč je proglašen Europskim selom roda dana 25. 06. 1994.

Ugroženost roda u Evropi

Pretpostavlja se da u cijeloj Europi gnijezdi oko 120 do 150 tisuća parova. Taj je broj u naglom opadanju. Pad brojnosti je zabilježen već početkom dvadesetog stoljeća u Zapadnoj Europi, dok je u Istočnoj, uključujući pritom i Hrvatsku, pad počeo nakon drugog svjetskog rata. U Hrvatskoj danas ima oko 1000 do 1200 gnijezdećih parova. Općenito, zemlje Istočne imaju više roda nego zemlje Zapadne Europe. Uzrok tome je veća i ranija industrijalizacija zapadno-europskih zemalja (osim Španjolske i Portugala). To je vodilo isušivanju močvarnih područja koje su omiljena staništa roda. Vlažne livade su pretvorene u polja obrađivana intenzivnom poljoprivredom. Izgubivši stanište, rode su nestale iz takvih područja i postale ugroženom vrstom. Najveći pad je zabilježen u Danskoj, Nizozemskoj i Belgiji gdje su rode gotovo izumrle. U Francuskoj je slično stanje, ali tamo se provodi projekt reintrodukcije odnosno puštanja roda iz zatočeništva natrag u prirodu.

Zaštita roda

Prodorom industrijalizacije u ruralna područja rode su svakog dana sve ugroženije. Močvare se isušuju, polja se preoravaju, a sela postaju sve pustija. Taj indirektni negativni utjecaj čovjeka na rode čini ih sve malobrojnjima. Aktivni projekt zaštite mora stoga imati u vidu i očuvanje ruralnog načina života i predjela u kojim rode žive. Park prirode Lonjsko polje može ponuditi idealnu priliku za suživot ljudi i roda. Strogo kontrolirani ekološki turizam i ekstezivni oblik poljoprivrede mogu biti ključ uspjeha.

Čigoč

Čigoč je malo posavsko selo potkovastog oblika poznato po najvećem broju rodinih gnijezda u Lonjskom polju. Čini ga niz hrastovih kuća, a neke su čak starije od dvjesto godina. Uglavnom su to katnice zvane "čardaci" ili "hiže na trem". Njihova dvorišta skrivaju štale koje se polako ruše, krušne peći koje su drugdje već zaboravljene, drvene bunare, "kuvarne" i sjenike. Očuvane su i stare" zipke", "postele", narodna platna i naravno, priče i legende tog kraja koje će vam susretljivi domaćini rado ispričati.

Skladan život stanovništva s prirodom ključni je zadatak očuvanja Lonjskog polja. Kako bi se to postiglo treba zaustaviti melioracije i dozvoliti Savi da i dalje plavi. Malobrojnom stanovništvu treba pružiti alternativu u vidu seoskog turizma, koji će zamijeniti dosadašnju tradicionalnu poljoprivredu.

Ove godine je učinjen velik korak u sustavnoj zaštiti Lonjskog polja. Naime, Vlada RH je na sjednici održanoj 03.05.96. donijela odluku o osnivanju javne ustanove Park prirode "Lonjsko polje" sa središtem u Gušću. Djelatnost će joj biti zaštita, održanje i promicanje Parka prirode. Na taj bi se način zaštitio Čigoč, njegove rode i drvene kuće koje se iz dana u dan ruše. Možda bi tad stanovnici Čigoča i drugih sela uz obalu Save odustali od selidbe u obližnje gradove.

Turistička ponuda Čigoča nudi sljedeće:

1. Zbirke starih predmeta seoskog gospodarstva
   (Jagoda i Zlatko Sučić, Čigoč 34, tel. 044/ 715-184)
2. Domaći med
   (Karlo Hobor, Čigoč bb)
3. Turizam na selu
   (Nevenka i Zvonko Rastovac, Čigoč 44, tel.044/715-182)

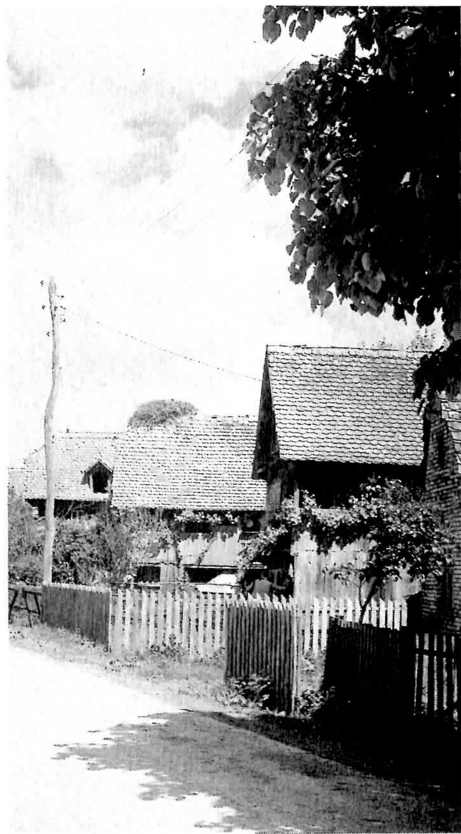
Literatura:

Petrić, K. i Mlinar, A. (1994):
Čigoč, europsko selo roda, RZG, Zagreb

Schneider-Jacoby, M. i Ern, H. (1993):
Park prirode Lonjsko polje,
Hrvatsko ekološko društvo, Zagreb

Ekološki glasnik br. 1-2, 93-94:
Društvo ljubitelja prirodne i kulturne baštine, Velika Gorica

Tucker, G. M. i Feath, M. (1994):
Birds in Europe, Their Conservation Status.
Cambridge, U.K. Birdlife International

D. Jelenska
Potok
Zapolic
M
Crkveno-
-Selo
Stružec
126
Ravnik
Voloder
O
D. Krivaj
Osekovo
G.-
238
Gračenica
95
D. Gračenica
M
Repušnica
KUTINA
L
Lonja
Kostrinja
O
Gračenica
S
Repušnica
L
Kutinsko-
-Selo
Husain
Batina
A
V
96
96
V.-
-Svinjičko
M.-
94
Kutina
Husajnac
Ilova
Bukovsko-
-Lukavečko
Čepeln
Piljenice
Gušće
Ilova
Pakra
Čigoč
D.-
-Letina
G.-
94
121
Kratečko
LIPOVLJANI
Selišće-
-Sunjsko
Mužilovčica
94
V. Kraljeva
Suvoj
Lonja
Trebež
V. Strug
St.-
Sigetac-
-Novski
Ivanjski-
-Bok
Crkveni-
-Bok
100
Puska
94
Plesmo